

СОФІЯ РУСОВА І УКРАЇНСЬКИЙ ЖІНОЧИЙ РУХ

Коли йдеться про український жіночий рух, не можна не згадати Софію Русову – видатного педагога, громадську та політичну діячку.

Софія Федорівна Русова народилася 18 лютого 1856 р. в родині шведа Федора Ліндфорса. Мати її походила з аристократичного французького роду*. Оселившись у с. Олешня на Чернігівщині у 40-х роках XIX ст., родина Ліндфорсів багато зробила для благоустрою цього села, збудувала церкву, школу, опікувалася поліпшенням умов праці селян¹.

С.Русова виховувалася в кращих традиціях ліберального дворянства. Ще в юному віці вона познайомилася з діяльністю київської громади і стала її активною помічницею. Вже на схилі життя Русова згадувала, що найбільший вплив на становлення її поглядів мали М.Драгоманов та її чоловік, О.Русов² (видатний громадський діяч і статистик). Демократично-федеральні ідеї М.Драгоманова визначили напрям діяльності цілого покоління українського національного руху. Але тоді (кінець XIX ст.) С.Русова ще не брала активної участі в жіночому русі.

Взагалі, український жіночий рух сягає своїм корінням у XIX ст. У 1884 р. створилися перші організації на Сході та Заході нашої землі. У Києві український гурток постав з ініціативи Олени Доброгаєвої на базі вищих жіночих курсів. Серед його учасників, на думку М.Богачевської-Хомяк, дослідниці українського жіночого руху, була і Софія Русова³. Але ретельне вивчення документів доводить, що в цей час С.Русова відбувала ув'язнення у Катеринославській в'язниці (1883 – 1884 рр.)⁴. Активно працювати в жіночих організаціях Софія Федорівна почала під час української революції.

Її було обрано до Центральної Ради разом з Л.Старицькою-Черняхівською, М.Грушевською, З.Мірною, М.Ішуніною, В.О'Коннор-Вілінською, Л.Яновською та ін.⁵ С.Русова працювала у Президії "Товариства шкільної освіти", яке було створене для реорганізації системи освіти, опікувалося підготовкою учительських з'їздів, виданням підручників, практичним створенням нових шкіл. У цей же період вона створила й очолила департамент дошкільного виховання та позашкільної освіти Міністерства народної освіти та Всеукраїнську учительську спілку і керувала ними до захоплення України більшовиками. У 1919 р. разом з урядом УНР евакуювалася до Кам'янця-Подільського, де тоді був створений Союз українок Наддніпрянщини, Галичини та Буковини, який Н. Полонська-Василенко назвала "символом соборності України"⁶. Метою союзу була допомога пораненим воякам УНР, а також культурно-освітня праця в шпиталях. З ініціативи Союзу був прийнятий закон про забезпечення дітей, батьки яких загинули в боротьбі за визволення УНР. Софія Русова очолила секцію з організації шпиталю (для цього взяла відпустку у Міністерстві освіти) – керувала комісією Червоного Хреста для допомоги українським воякам в польських таборах полонених. Разом з Л.Старицькою-Черняхівською та О.Черняхівським відвідала табори полонених у Польщі та Львові. Зустрілася, незважаючи на перешкоди, з митрополитом Шептицьким і обговорила можливі варіанти допомоги нашим полоненим. Симон Петлюра високо цінував громадську роботу С.Русової і вважав, що саме вона зможе якнайкраще представляти наш народ перед світовою громадськістю.

У 1920 р. було засновано Українську національну жіночу раду (УНЖР) в Кам'янці-Подільському. Перший склад її був такий: голова – М.Грушевська, члени Ради: К.Малицька, М.Рудницька, З.Мірна, Л.Черняхівська-Старицька, Г.Залізник, Н.Суровцева. Організація поділялася на п'ять секторів: економічний, медичний, допомогівий війську, культурний та мистецький. Русова очолила УНЖР після того, як М.Грушевська зреклася головування. Пізніше вона писала: "Мене участь у Інтернаціональній Жіночій Раді цікавила тільки як змога використати широко на весь світ трибуну, з якої я б могла голосно кричати про долю України, показати світові про несправедливість, від якої вона загибає"⁷.

Майже всі члени УНЖР з приходом більшовиків опинилися за кордоном. Готуючись до еміграції, члени Ради вирішили засновувати філії організації у місцях еміграції. Таким чином постали філії у Відні, Римі, Берліні та Празі, яка залишалася центральним осередком УНЖР впродовж 19 років, аж до ліквідації Ради.

* Про батьків С.Ліндфорс (Русової) неодноразово писали дослідники її життя та творчості: Проскура О. Біла джерел української педагогічної думки // Русова С. Вибрані твори. – К., 1996. – С.5 – 6. Її ж. Софія Русова // Дивослово. – 1995. – №9. – С.53 – 59. Її ж. Софія Русова – вчений, педагог, громадський діяч // Педагогіка і психологія. – 1996. – №1. – С.171 – 180 та ін.

Покинувши свою землю після поразки УНР, українці згуртувалися в різні політичні та громадські об'єднання. Це допомогло їм не просто вижити, а й реалізувати ідею представництва перед світовою громадськістю українського народу, як єдиного й незалежного, котрий має право на створення своєї держави.

Першою громадсько-допомоговою організацією українських емігрантів став Український громадський комітет у Празі (УГК), заснований 7 липня 1921 р. за ініціативою М.Шаповала та Н.Григорієва, відомих політичних діячів соціалістичного спрямування та урядовців УНР⁸. Чехословацький уряд сприяв створенню громадських організацій. В УГК працювали видатні громадські діячі та діячі культури Василь Біднов, Микола Галаган, Дмитро Антонович, Василь Тищенко, Отгон Ейхельман, Модест Левицький, Ольга Шаповал, Павло Богацький, Аркадій Животко, серед них і Софія Русова.

У середині 1922 р. С.Русова очолила секцію допомоги жінкам і дітям при УГК, яка складалася з двох груп: празької та подебрадської. Секція матеріально підтримувала жінок та дітей у складних умовах еміграції, опікувалася вихованням та навчанням українських дітей з метою збереження надбань української культури.

Роботу розпочала з “Відозви до українського громадянства усіх країн”, в якій, зокрема, говорилося: “Лиха доля не дає жити українцям в рідному краю. Страшна небезпека для життя від голоду та переслідувань чужинцями-окупантами України жене цілі українські родини геть далеко з рідного краю, від рідної оселі. Ці непевні умови життя гірш усього одбиваються на малих дітях. Необхідно дати цим дітям порятунок і громадську охорону, заступити часто розірвану родину...”

Спілка звертається до усього світу з голосним покликком-проханням: “Допоможіть нам рятувати українських дітей, допоможіть улаштувати для них кілька необхідних притулків”⁹.

На діяльність секції допомоги жінкам і дітям УГКЕ відразу виділив 1000 чеських крон. Надалі основну допомогу секція отримувала від чехословацького уряду при посередництві УГК. Крім того, завдяки активній міжнародній діяльності С.Русової, секція отримала кошти від Шведської жіночої ради, Женевського товариства жінок, митрополита А.Шептицького. Значну допомогу секції надали Міжнародний та Чеський Червоний Хрести.

Працівники секції заробляли гроші для своєї справи самостійно, зокрема видали чеською мовою книгу М. Левицького “Петрусів сон”, організували платні лекції на користь дитячого притулку, де С.Русова викладала педагогіку, брали участь у роботі чеських виставок (“Микуласький базар”) щоб отримати замовлення на роботи своїх співвітчизників.

Подебрадська група секції відразу стала опікуватися дитячим притулком, заснованим медичним відділом УГК за допомогою Чеського Червоного Хреста. С.Русова постійно наголошувала, що діти – це майбутнє нації і до них треба ставитися з особливою увагою. Ще на початку своєї діяльності вона влаштувала притулок для дітей у Подебрадах, який зміг проіснувати лише півроку. У 1925 р., під керівництвом С.Русової та з допомогою батьків був створений інший притулок для сиріт та дітей з малозабезпечених родин українських емігрантів. І хоча уряд ЧСР з 1925 р. перестав виділяти кошти на громадські організації, він продовжував утримувати український притулок. Цьому сприяв високий авторитет С.Русової, про що свідчить її листування з урядовцями¹⁰.

Празька група секції почала роботу з реєстрації жінок та дітей українських емігрантів та встановлення їхніх потреб. Всього було зареєстровано 222 жінки, 58 дітей віком до 5 років і 37 дітей – від 5 років¹¹.

С.Русова намагалася практично допомагати українцям. За час її роботи секція організувала шевську майстерню, надіслала грошові допомоги: хворим на сухоти в польські табори інтернованих українських вояків, для дітей у Калішські табори інтернованих – на проведення Великодніх свят, на українську школу в Відні, на притулок дітей-сиріт у Львові, для дітей Йозефовського табору інтернованих, влаштувала багато інших добродійних акцій. Постійно підтримували зв'язки з таборами інтернованих у Тарнові, Ченстохові, Щепіорно, Йозефові, Німецькім Яблоннім тощо. До секції зверталися по матеріальну або правову допомогу й окремі жінки, які не мали де жити, не працювали. Їм видавали разову допомогу від 20 до 200 крон, влаштовували на роботу, допомагали отримати житло.

Секція дбала й про поліпшення стану здоров'я емігрантів. Давала лікарські поради, влаштовувала хворих на лікування; дітей – на літо по селах на оздоровлення. Треба підкреслити, що УГК особливо піклувався про здоров'я своїх співвітчизників. Для хворих на сухоти був влаштований санаторій у Квахах (Підкарпаття).

Секція охорони жінок та дітей влаштовувала дітям Різдвяні та Великодні свята з традиційними українськими обрядами. З ініціативи С.Русової було створено дитячий клуб, щоб діти хоч раз на тиждень могли побути в своєму національному оточенні, поспілкуватися рідною мовою, знайомитися з надбаннями української культури. Очолила роботу клубу О.Галаган, заняття проводили А.Животко, К.Антонович та ін. Постійно в клубі збиралося близько 25 дітей віком від 4 до 13 років¹².

Робота С.Русової у секції допомоги жінкам і дітям при УГК тісно перепліталася з працею в Українській національній жіночій раді. Денаціоналізація українських дітей на еміграції глибоко непокоїла членів

УНЖР. Про це вони писали у “Зверненні до українського громадянства у Празі”. Намагаючись стримувати іноземний вплив на українських дітей, Рада влаштувала дитячі вечірки, проводила курси українознавства. Члени УНЖР акцентували увагу на недостатній роботі батьків і для поліпшення справ з вихованням дітей створили спільний гурток батьків та членів Ради.

УНЖР сконцентрувала свою діяльність у таких напрямках: представництво українських жінок у світових організаціях; протести та звернення до всесвітніх організацій з метою захисту прав українців; активна культурно-просвітницька діяльність та матеріальна допомога українцям; співпраця з іншими українськими організаціями¹³.

Основні зусилля спрямовувалися на міжнародну діяльність. Саме цього вимагав від УНЖР С.Петлюра і виділяв у зв'язку з цим постать С.Русової. Щойно покинувши радянську Україну, Софія Федорівна взяла участь у Міжнародному Конгресі жінок у Гаазі (1922). Виступ голови УНЖР на цьому представницькому зібранні мав неабиякий вплив на делегаток, був надрукований у пресі. Учасники Конгресу висловлювали щире співчуття нещасній долі українського народу, що потерпав від окупації росіян, поляків, румунів. А Голландський Червоний Хрест, на прохання С.Русової, надав конкретну допомогу голодуючим на Катеринославщині.

Делегатки від УНЖР брали участь у роботі міжнародних жіночих Конгресів у Галле, Римі, Копенгагені, Вашингтоні.

У міжвоєнний період найбільш впливовими жіночими організаціями були Міжнародна (Інтернаціональна) Жіноча Рада (МЖР) (заснована в 1888 р. у Вашингтоні, опікувалася правами жінки), Міжнародний суфражистський Союз (боровся за надання жінкам виборчих прав) і Міжнародна жіноча Ліга Миру та Свободи, що виникла наприкінці XIX ст. і відстоювала принципи міжнародної співпраці й пацифізму. УНЖР тісно співпрацювала з цими організаціями, використовуючи міжнародні зібрання для вирішення українських проблем.

На Римському (1923) Конгресі Міжнародного союзу суфражисток, до складу якого входила й УНЖР, виступ С.Русової знову привернув увагу делегаток та преси до українського питання. Вона спростувала бадьорі радянські заяви про поліпшення умов життя та праці жінок у Радянському Союзі: “Що з того, що большевики визнали всі права жінки, коли навкруги всі людські права, а значить і права жінки, потоптані”¹⁴. Крім висвітлення національного та жіночого питання на засіданнях Конгресу, делегатки звернулися до міністра освіти Італії з проханням допомогти освіті українських дітей. Для них було виділено п'ять стипендій.

Українкам постійно доводилося долати труднощі непорозуміння в роботі з МЖР. Полячки намагалися не допустити існування незалежної української делегації. Так, на Конгресі у Копенгагені польській делегації вдалося замовчати справу Ольги Бессараб, замученої у польській в'язниці. Вони попросили відкласти слухання цієї справи до отримання ними додаткових матеріалів, але до кінця Конгресу так їх і не отримали. Зрозумівши підступність полячок і не бажаючи замовчати цей факт, Русова домоглася розгляду справи О.Бессараб на наступному з'їзді в травні 1925 р. Крім того до Львова мала приїхати міжнародна комісія жінок, яка займалася залагодженням міжнаціональних конфліктів і вже працювала в Рурі, з'ясовуючи взаємини німців та французів.

Особливо інтенсивним та довготривалим було співробітництво українського жіноцтва з Міжнародною жіночою Лігою миру та свободи. В цій організації з українських делегаток найчастіше виступали: С.Русова, В.О'Конор-Вілінська, З.Мірна, Г.Чикаленко-Келлер, Н.Суровцова, І.Лоська, О.Храпко-Драгоманова. Українки активно відстоювали права меншостей, звертали увагу на дискримінацію українського населення у Польщі та безправ'я в Радянській Україні. В своєму звіті про діяльність УНЖР Софія Русова писала, що Рада брала участь у роботі Конгресів Ліги в Празі, двічі в Греноблі, в Подебрадах. Делегатки від України не тільки виборювали права свого народу, а й, по можливості, знайомили світову громадськість зі своєю культурою, бо для світу Україна була як “якісь невідомі океанські острови”.

Русова послідовно викривала підступність “миролюбної” політики Радянського Союзу і виступала проти співпраці з ним. Разом з тим, українки завжди підкреслювали своє прагнення до миру. Так, на Вашингтонському Конгресі Ліги (1924) наші делегатки доповіли про ілюзорність української автономії у Радянському Союзі, але підкреслили, що після воєнних лихоліть наш народ прагне миру і знає йому ціну¹⁵.

На Конгресі національних меншостей у Женеві 1931 р. С.Русова, базуючись на статистичних даних, аргументовано показала згубні наслідки політики пацифікації польського уряду по відношенню до українського населення Галичини. Її підтримала Мілена Рудницька та Мері Шіпшенкс, видатні діячки міжнародного жіночого руху.

На Конгресі у Празі (1937) С.Русова заявляла про голод в Україні як наслідок колоніального режиму Радянського Союзу, акцентувала увагу на питанні становища жінок. І хоча частина делегаток намагалася завадити її виступу, друга частина їй аплодувала¹⁶. Симон Петлюра відзначаючи активну міжнародну діяльність Голови УНЖР, підкреслював “невтомну працю, що її провадить наша стара, а все юна

душею, заслужена діячка Софія Русова, маніфестуючи на жіночих міжнародних конгресах права української жінки а одночасно і нашу щербату долю національну”¹⁷.

Участь у роботі міжнародних організацій давала українцям можливість привернути увагу світу до українського питання і підготувати громадську думку до по्याи незалежної Української держави. Завдяки Міжнародній Жіночій Раді в Лізі Націй обговорювалася справа голоду в Україні. Це була єдина міжнародна організація, що звернула увагу на жакливі події в нашій країні 1933 р. Але Радянський Союз спростував заяви про голод і світова громадськість була позбавлена можливості допомогти нашому народу.

Українська національна жіноча рада, на думку С.Русової, гідно виконала поставлені перед нею завдання, долаючи великі труднощі у своїй роботі, і тимчасово припинила діяльність у 1939 р. Активну міжнародну роботу повів Всесвітній союз українок, створений у 1934 р. на Жіночому Конгресі у Станіславі. Союз очолив політичну працю українських жіночих організацій та представництво нашого народу перед світовою громадськістю. До його складу ввійшли: Українське жіноче товариство Союзу українок у Львові; Союз українок у Рівному; Жіноча громада в Чернівцях; Жіноча Рада в Ужгороді; Союз українок-емігранток у Польщі; Союз українок-емігранток у Румунії; Українська жіноча національна рада в Празі; Союз українок Америки; Союз українок Канади. Таким чином Всесвітній союз українок реалізував давню мрію об'єднати жіночі українські організації. Друкованим органом ВСУ став журнал “Українська жінка”. Почесним Головою ВСУ була обрана С.Русова, досвід роботи якої в громадських організаціях та державних установах, на освітянській ниві, вміння переконувати людей та спілкуватися з ними були незаперечними і визнаними світовою громадськістю¹⁸.

¹Куценко Т. Громадська діяльність родини Ліндфорс // С.Русова – видатний педагог, державний, громадський діяч України: Матер. всеукр. пед. читань. – Чернігів, 1996. – Кн. 1. – С.43 – 45.

²Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі ЦДАВОУ). – Ф. 3889, оп. 1, спр. 17, арк. 52.

³Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України 1884 – 1939. – К., 1995. – 68 с.

⁴Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (далі ІР НБУВ). – Ф. X, № 14795, арк. 8 – 9.

⁵Миронець Н. Жінки в Українській Центральній Раді // Слово і час. – 1996. – № 8/ 9. – С. 52.

⁶Полонська-Василенко Н. Видатні жінки України. – Вінніпег; Мюнхен, 1969. – С. 146.

⁷Русова С. Мої спомини. – Львів, 1937. – С.207.

⁸Трощинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. – С. 29.

⁹ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп. 1, спр. 181, арк. 2.

¹⁰ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп.1, спр. 333; ф.3889, оп. 1, спр. 15; Русова С. Назв. праця. – С. 302.

¹¹ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп. 1, спр. 91, арк. 2.

¹²ЦДАВОУ. – Ф. 3801, оп.1, спр. 523.

¹³Там само. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 13, арк. 1 – 6.

¹⁴Русова С. Названа праця. – С. 267.

¹⁵ЦДАВОУ. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 12.

¹⁶Богачевська-Хомяк М. Назв. праця. – С. 319 – 320.

¹⁷Петлюра С. Статті, листи, документи. – Нью-Йорк: Вид-во. Укр. Вільн. АН у США, 1956. – С.316.

¹⁸ЦДАВОУ. – Ф. 3889, оп. 1, спр. 12.